

Publiceringsår 2018

Undervisning i fritidshemmet

inom områdena språk och kommunikation samt
natur och samhälle

Kvalitetsgranskning 2018

Diarienummer: 400-2016:207

Foto: Skolinspektionen

Innehåll

FÖRORD	4
SAMMANFATTNING	5
VIKTIGASTE IAKTTAGELSER	5
INLEDNING	7
BAKGRUND.....	8
VAD HAR GRANSKATS OCH PÅ VILKEN GRUND	9
SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	10
GRANSKNINGENS GENOMFÖRANDE.....	11
DE GRANSKADE FRITIDSHEMMEN.....	11
KVALITETSGRANSKNINGENS RESULTAT	12
SPRÅK OCH KOMMUNIKATION	12
NATUR OCH SAMHÄLLE.....	13
UNDERVISNINGENS UTFORMNING INOM SPRÅK OCH KOMMUNIKATION SAMT NATUR OCH SAMHÄLLE	15
REKTORERNAS STYRNING OCH UTVECKLING AV UNDERVISNINGEN INOM OMRÅDENA SPRÅK OCH KOMMUNIKATION SAMT NATUR OCH SAMHÄLLE.....	17
SKOLINSPEKTIONENS BEDÖMNINGAR	20
SPRÅK OCH KOMMUNIKATION	20
NATUR OCH SAMHÄLLE.....	20
UNDERVISNINGENS UTFORMNING INOM SPRÅK OCH KOMMUNIKATION SAMT NATUR OCH SAMHÄLLE	21
REKTORNS STYRNING OCH UTVECKLING AV UNDERVISNINGEN INOM OMRÅDENA SPRÅK OCH KOMMUNIKATION SAMT NATUR OCH SAMHÄLLE.....	21
FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR UNDERVISNINGEN	22
AVSLUTANDE DISKUSSION	23
REFERENSER	26
BILAGA 1 FÖRFATTNINGSSTÖD MED MERA	28
BILAGA 2 GRANSKADE FRITIDSHEM	30
BILAGA 3 REFERENSPERSONER	31
BILAGA 4 METOD OCH GENOMFÖRANDE	32

Förord

Skolinspektionen har i uppdrag att granska kvaliteten i sådan utbildning och pedagogisk verksamhet som står under myndighetens tillsyn. Granskningen innebär en detaljerad och systematisk undersökning av verksamhetens kvalitet inom ett avgränsat område, i förhållande till nationella mål och riktlinjer. Utgångspunkten är alla barns och elevers lika rätt till en god utbildning i en trygg miljö.

Huvudsyftet med kvalitetsgranskningen är att bidra till utveckling. Granskningen gör tydligt vad som behöver förbättras för att i högre grad nå målen för verksamheten inom det aktuella området. Syftet är även att beskriva väl fungerande inslag och att visa på framgångsfaktorer.

Skolinspektionens iakttagelser, analyser och bedömningar redovisas dels i form av enskilda beslut till de granskade fritidshemmen och skolhuvudmännen, dels i denna övergripande och sammanfattande rapport.

Rapporten redovisar resultatet av Skolinspektionens kvalitetsgranskning av *lärande och utveckling i fritidshemmets undervisning med inriktning mot områdena språk och kommunikation samt natur och samhälle*. Granskningen omfattar därmed inte hela fritidshemmets undervisning. Iakttagelser och slutsatser gäller de 24 fritidshem som har granskats och avser inte att ge en nationell bild av förhållandena vid fritidshemmen. De resultat som beskrivs och problematiseras har lyfts fram mot bakgrund av den riskbild som ligger till grund för granskningen samt de förändringar som sker i fritidshem, skola och samhälle. Genom beskrivningar av viktiga kvalitetsaspekter inom granskningsområdet avser rapporten därmed att ge ett utvecklingsstöd även till de fritidshem och skolhuvudmän som inte ingått i granskningen. Vilka fritidshem som ingått i granskningen framgår i bilaga 2.

Projektledare för kvalitetsgranskningen har varit Lena Stadler. I projektledningen har även Hanna Antonsson ingått.

Helén Ängmo, generaldirektör

Maria Sundkvist, avdelningschef

Sammanfattning

Studier och statistik har sedan många år indikerat stora utmaningar när det gäller fritidshemmens uppdrag. Utmaningarna handlar bland annat om stora elevgrupper, låg personaltäthet och låg andel personal som är behörig att undervisa. Skolinspektionens tidigare granskningar av fritidshemmen har vidare visat att styrning och ledning av fritidshemmen tenderar att få mindre uppmärksamhet i förhållande till skolan. En annan aspekt som diskuterats är att fritidshemmens uppdrag att bedriva undervisning inte varit tillräckligt utvecklat. Bland annat har synsätt funnits som indikerar att fritidshemmen mestadels har setts som en trygg plats att vistas på efter skoldagens slut och inte tillräckligt som en egen pedagogisk verksamhet. Men i 2010 års skollag förstärktes fritidshemmets lärandeuppdrag, och kraven på undervisningen i fritidshem förtydligades 2016 genom förändringar i läroplanen (Lgr 11). Fritidshemmet har ett samlat uppdrag där omsorg, utveckling och lärande ska bilda en helhet.

Mot bakgrund av iakttagelser som framkommit i tidigare granskningar samt att lärandeuppdraget i fritidshemmen förstärks har Skolinspektionen genomfört en kvalitetsgranskning av undervisning i fritidshemmen. Granskningen har inriktats mot hur elever ges möjlighet att utveckla förmågor och möta ett innehåll inom två utvalda kunskapsområden; språk och kommunikation samt natur och samhälle. Granskningen omfattar därmed inte hela fritidshemmets undervisning. Granskningen har även omfattat rektorernas ansvar för att styra, leda och följa upp undervisningen.

Viktigaste iakttagelser

Vid samtliga granskade fritidshem ger undervisningen eleverna vissa möjligheter att utveckla förmågor och att möta delar av det centrala innehåll som läroplanen anger. Kvaliteten på undervisningen varierar dock mellan och inom de granskade fritidshemmen. Även i denna granskning ser Skolinspektionen att det finns otydligheter kring hur undervisningen genomförs inom de två utvalda kunskapsområdena. Vidare tycks kopplingen mellan lärtillfällen på fritidshemmen och den pågående undervisningen i skolan vara relativt svag och fritidshemmen tycks i relativt låg grad samverka med skolans personal för att komplettera elevernas utveckling i skolan. Skolinspektionen menar att det är oroande att undervisningen inte heller i denna granskning är mer framträdande eller utvecklad. För 23 av 24 granskade fritidshem har Skolinspektionen bedömt att fritidshemmen, inom vissa områden, behöver utveckla undervisningen för att höja kvaliteten. Dessa områden omfattar båda kunskapsområdena språk och kommunikation samt natur och samhälle.

De problem som Skolinspektionen iakttagit i förhållande till läroplanens krav kan hänföras till en rad olika faktorer som handlar om svårigheter med tillgång till behörig personal, hur lärarresursen används, samverkan mellan fritidshemmets avdelningar respektive mellan skola och fritidshem, stora elevgrupper samt materiella förutsättningar som lärverktyg och lokaler. En annan viktig förklaring är rektors ledning av undervisningen i fritidshemmen. Skolinspektionens iakttagelser visar att rektorer på flera av de granskade fritidshemmen i relativt låg grad arbetar med att tydligt styra och sätta mål för undervisningen i fritidshemmen och följa upp dessa. Fritidshemmets undervisning är vidare i låg grad uppmärksam i de granskade skolornas systematiska kvalitetsarbete.

I majoriteten av de granskade fritidshemmen behöver rektorernas ledning och utveckling av undervisningen inom kunskapsområdena språk och kommunikation samt natur och samhälle stärkas för att undervisningen ska kunna utvecklas. För 20 av 24 granskade fritidshem har Skolinspektionen bedömt att rektorns ledning och styrning av fritidshemmets undervisning behöver utvecklas.

Skolinspektionens övergripande slutsats är att det inom ramen för fritidshemmets undervisning finns stora möjligheter att stimulera elevernas utveckling och lärande, men att dessa inte tas tillvara i tillräcklig grad.

Utvecklingsområden

Fritidshemmets undervisning behöver i större utsträckning:

- Ge eleverna möjlighet att utveckla kommunikativa förmågor genom läsning, berättande och samtal om sina upplevelser.
- Ge eleverna möjlighet att använda digitala verktyg i sitt lärande.
- Stimulera eleverna till matematiska resonemang.
- Ge eleverna möjligheter att få ta del av närsamhällets och föreningslivets utbud.
- Ge eleverna möjlighet att fördjupa och bredda sina förmågor samt att arbeta i längre processer.

Rektorerna behöver i större utsträckning:

- Styra personalens planering så att den i högre grad inriktas mot uppdraget att stimulera elevernas utveckling och lärande.
- Organisera verksamheten så att den stödjer samarbete och erfarenhetsutbyten mellan personalen i fritidshemmet samt mellan fritidshemmet och skolan.
- Förbättra utvecklingen av undervisningens kvalitet.

Resultatet överensstämmer som framgått ovan i huvudsak med Skolinspektionens tidigare genomförda kvalitetsgranskning av fritidshemmet samt med erfarenheter från regelbunden tillsyn.¹ Resultaten överensstämmer också med forskning som visar att fritidshemsverksamhet ofta osynliggörs i skolans praktik, att det finns en avsaknad av systematiskt arbete som rör undervisningens kvalitet samt att möjligheten för personal att få diskutera fritidshemspedagogiska frågor är liten.²

¹ Skolinspektionen (2010); Skolinspektionen (2017) *Skolinspektionens årsrapport 2016*. Dnr 01-2016:8479. Stockholm: Skolinspektionen.

² Andersson (2013). *Nya fritidspedagoger - i spänningsfältet mellan tradition och nya styrformer*. Diss. Umeå: Umeå universitet; Närvänen & Elvstrand (2014) På väg att (om)skapa fritidshemskulturer. Om visioner, gränsdragningar och identitetsarbete. *Barn*, 3.

Inledning

Fritidshem är en pedagogisk gruppverksamhet för elever från den ålder de går i förskoleklass till och med vårterminen de fyller 13 år.³ Verksamheten i fritidshemmet regleras främst i skollagen. I 2010 års skollag förstärktes fritidshemmets lärandeuppdrag genom ett tydligare uppdrag med inriktning mot att stimulera elevernas utveckling och lärande. I skollagen används begreppet utbildning för att övergripande beskriva fritidshemmets verksamhet. Fritidshemmets utbildning ska stimulera elevernas utveckling och lärande samt erbjuda dem en meningsfull fritid och rekreation. Vidare ska utbildningen utgå från en helhetssyn på eleven och elevens behov och komplettera utbildningen i förskoleklass och grundskola.⁴ Vid sidan av skollagen är läroplanen för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet (Lgr 11) det viktigaste styrdokumentet för verksamheten i fritidshemmet. Undervisningen i fritidshemmet regleras i detta styrdokument. För att höja den pedagogiska kvaliteten i fritidshemmet och öka likvärdigheten i skolan har läroplanen från den 1 juli 2016 kompletterats med en del som beskriver fritidshemmets syfte och centrala innehåll. Av den framgår att "begreppet undervisning ska ges en vid tolkning i fritidshemmet där omsorg, utveckling och lärande utgör en helhet". Genom undervisningen i fritidshemmet ska eleverna ges möjlighet att möta en "undervisning som utgår från elevernas behov, intressen och erfarenheter, men också utmanas till nya upptäckter". Eleverna ska även erbjudas "en variation av arbetssätt, uttrycksformer och lärmiljöer som integrerar omsorg och lärande". Vidare ska undervisningen i fritidshemmet "komplettera förskoleklassen och skolan genom att lärandet i högre grad ska vara situationsstyrt, upplevelsebaserat och grupporienterat samt utgå från elevernas behov, intressen och initiativ".⁵

Läroplanen delar in innehållet i fritidshemmets undervisning i fyra kunskapsområden; språk och kommunikation, skapande och estetiska kunskapsformer, natur och samhälle samt lekar, fysiska aktiviteter och utevistelse. Undervisningen i fritidshemmet ska ge eleverna förutsättningar att utveckla sju olika förmågor:

- *pröva och utveckla idéer, lösa problem och omsätta idéerna i handling,*
- *ta hänsyn till personliga behov av balans mellan aktivitet och vila,*
- *skapa och upprätthålla goda relationer samt samarbeta utifrån ett demokratiskt och empatiskt förhållningssätt,*
- *kommunicera med språkliga uttrycksformer i olika sammanhang och för skilda syften,*
- *skapa och uttrycka sig genom olika estetiska uttrycksformer,*
- *utforska och beskriva företeelser och samband i natur, teknik och samhälle, samt*
- *röra sig allsidigt i olika miljöer samt förstå vad som kan påverka hälsa och välbefinnande.*⁶

Granskningen har inriktats mot hur undervisningen ger elever förutsättningar att utveckla två av dessa:

- Förmågan att kommunicera med språkliga uttrycksformer i olika sammanhang och för skilda syften.
- Förmågan att utforska och beskriva företeelser och samband i natur, teknik och samhälle.

³ Skolverket (2014) *Skolverkets allmänna råd med kommentarer: Fritidshem*. Stockholm: Fritzes.

⁴ Skollagen (2010:800) 14 kap 2§.

⁵ Samtliga citat i stycket är hämtade från Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet, del 4.

⁶ Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet, del 4.

Granskningen har också avgränsats till att omfatta två kunskapsområden; språk och kommunikation samt natur och samhälle.

Bakgrund

Hösten 2016 var 478 000 elever var inskrivna i fritidshem.⁷ Av Skolverkets statistik för läsåret 2016–2017 framgår att 85 procent av eleverna i åldersgruppen 6 till 9 år är inskrivna i fritidshem. Andelen inskrivna 6–9-åringar har ökat med fem procentenheter under de senaste 10 åren. Högst andel 6–9-åringar i fritidshem finns i storstäder och förortskommuner till storstäder med 88 respektive 91 procent av eleverna inskrivna.⁸ Många elever får därmed en stor del av sin utbildning genom undervisning i fritidshem. Detta gäller framför allt de yngsta, vars skoldag är kortare och där tiden i fritidshem kan utgöra en väsentlig del av utbildningen. Elevernas rätt till utbildning i fritidshem är i de flesta fall beroende av vårdnadshavarnas omsorgsbehov. Barn till vårdnadshavare som inte arbetar eller studerar har därmed inte samma rätt som andra barn till den undervisning som bedrivs i fritidshemmet.

Stora elevgrupper och låg andel behörig personal

Det finns flera utmaningar när det gäller kvaliteten i fritidshemmets undervisning och i hur undervisningen i fritidshemmen leds och styrs. Det kan vara stora och ökande elevgrupper, låg personaltäthet och låg andel personal som är behörig för undervisning. Hösten 2016 bestod den genomsnittliga elevgruppen av cirka 40 elever och varje anställd ansvarade i genomsnitt för cirka 13 elever. 42 procent av årsarbetarna i fritidshem hade en pedagogisk högskoleexamen, vilket är en minskning med fem procentenheter jämfört med 2015.⁹

Kunskapsläget

Även om det sedan 1980-talet skrivits ett antal avhandlingar om fritidshem, är kunskapen om innehållet i verksamheten, och särskilt om frågor om utveckling och lärande, inte stor.¹⁰ Fritidshemmets undervisning är ofta osynlig i skolans praktik.¹¹ Av Skolinspektionens tidigare kvalitetsgranskning framkom att styrning och ledning av fritidshem tenderar att prioriteras relativt lågt. Undervisningen i fritidshemmet berördes däremot endast översiktligt i den tidigare granskningen.¹² Orsaken till detta var bland annat att fritidshemmets lärandeuppdrag inte fanns lika tydligt framskrivet i den då gällande skollagen. Inom Skolinspektionens regelbundna tillsyn har framkommit att det är vanligt med brister i huvudmännens systematiska kvalitetsarbete för fritidshem. Inom regelbunden tillsyn granskas dock inte fritidshem på verksamhetsnivå.

År 2011 publicerade Skolverket kunskapsöversikten "Fritidshemmet – lärande i samspel med skolan". Den bygger på studier främst från 1990- och 2000-talets början. Resultat från utvärderingar gjorda av bland andra Skolverket och Stockholms stad visade på bekymmersamma faktorer i fritidshemmets verksamhet, så som stora elevgrupper, dåliga lokaler och minskad personaltäthet. Fritidshemmen kunde delvis, men ibland inte alls, svara mot det som enligt styrdokumenterna är verksamhetens upp-

⁷ <https://www.skolverket.se/statistik-och-utvardering/statistik-i-tabeller/fritidshem>

⁸ Skolverket (2017).

⁹ Ibid.

¹⁰ Om antalet avhandlingar se [http://libris.kb.se/hitlist?f=simp&q=fritidshem&r=%3bmat%3a\(avhandling\)&m=10&s=r&t=v&d=libris&p=3](http://libris.kb.se/hitlist?f=simp&q=fritidshem&r=%3bmat%3a(avhandling)&m=10&s=r&t=v&d=libris&p=3), bedömningen av innehållet kommer från Skolverket (2011) *Fritidshemmet – lärande i samspel med skolan*. Stockholm: Fritzes.

¹¹ Närvänen & Elvstrand (2014) På väg att (om)skapa fritidshemskulturer. Om visioner, gränsdragningar och identitetsarbete. *Barn*, 3.

¹² Skolinspektionen (2010).

gift. En övergripande slutsats som dras i översikten är också att när det gäller innehållet i verksamheten, och särskilt när det gäller frågor om utveckling och lärande, saknas i hög grad forskning om vilken kvalitet denna håller.¹³

Några resultat från forskning på området är bland annat att fritidspedagogers ambitioner att vidmakthålla relationsinriktade arbetssätt är svåra att leva upp till när resurserna är otillräckliga, exempelvis för stora grupper i för trånga lokaler. En minskning har, enligt en forskningsstudie, skett då det gäller utåtriktade aktiviteter så som simhallsbesök och friluftsliv, skapande verksamhet och tid för nära samspel i mindre grupper. Vidare upplever många fritidspedagoger att de är relativt ensamma i sin verksamhet och efterfrågar mer pedagogisk styrning och ledning från den lokala ledningen.¹⁴ Andra resultat från forskning är att det främst är elevernas lek och sociala relationer som planeras, genomförs, följs upp och utvärderas. Att lära på fritidshem innebär för personalen att eleverna ska lära sig att leka med nya vänner, enligt en studie.¹⁵ Resultat från en annan forskningsstudie visar att fritidshemsverksamhet ofta osynliggörs i skolans praktik och att det på de deltagande fritidshemmen finns en avsaknad av systematiskt arbete med kvalitetsfrågor och att möjligheten att få diskutera fritidspedagogiska frågor är liten.¹⁶ Av en etnografisk studie av fritidshem i tre socioekonomiskt skilda områden framkom vidare att fritidshemets läge, resurser, personalens kompetens, gruppstorlek och barnens socioekonomiska bakgrund spelade roll för de sociala praktiker som skapades på fritidshemmet och de aktiviteter som organiserades. Fritidshemmen riskerade enligt studien att reproducera elevernas kontextuella förutsättningar, vilket leder till att strukturella skillnader mellan elever på olika fritidshem förstärks.¹⁷

Sammanfattningsvis har forskningen i högre grad inriktats mot ledning, organisation och förutsättningar för undervisningen i fritidshemmet. Det finns med andra ord inte mycket skrivet om undervisningens kvalitet inom olika kunskapsområden.

Vad som granskats och på vilken grund

Mot bakgrund av att fritidshemmet lärandeuppdrag har stärkts i styrdokumentet och av att tidigare studier indikerar risk för kvalitetsproblem har Skolinspektionen bedömt att det är relevant att granska i vilken grad fritidshemmet främjar elevernas lärande och utveckling.

I fritidshemmet undervisning utgör omsorg, utveckling och lärande en helhet.¹⁸ För att synliggöra den undervisning som bedrivs inom ramen för fritidshemmet utbildning behöver dock avgränsningar göras för att undervisningen ska bli granskningsbar. Därmed kan också styrkor och svagheter synliggöras och behov av utvecklingsåtgärder identifieras. Skolinspektionen har därför inriktat granskningen mot hur undervisningen främjar elevernas utveckling och lärande inom kunskapsområdena språk och kommunikation samt natur och samhälle. Urvalet av kunskapsområden bygger inte på någon specifik riskbild kring dessa områden, utan på ett metodologiskt ställningstagande.

Att undervisningen främjar elevernas språk- och kommunikationsförmåga är väsentligt då språk och tänkande hör nära samman, och det är viktigt att eleverna har ett rikt och varierat språk för att kunna

¹³ Skolverket (2011).

¹⁴ Andersson (2013).

¹⁵ Lager (2015). *I spänningsfältet mellan kontroll och utveckling: en policystudie av systematiskt kvalitetsarbete i kommunen, förskolan och fritidshemmet*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.

¹⁶ Närvänen & Elvstrand (2014).

¹⁷ Andishmand (2017) *Fritidshem eller servicehem?: en etnografisk studie av fritidshem i tre socioekonomiskt skilda områden*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.

¹⁸ Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet, del 4.

verka i ett samhälle.¹⁹ Undervisningen i fritidshemmet ska ”ta tillvara elevernas nyfikenhet och ge dem möjlighet att utveckla sitt intresse för och sin förmåga att kommunicera med olika språkliga uttrycksformer”.²⁰ Vidare ska undervisningen inom området natur och samhälle till exempel stärka elevernas möjligheter att utforska och samtala om företeelser i omvärlden, att använda matematik och ta del av ett aktivt föreningsliv.²¹

Skolinspektionen har också valt att granska rektorernas styrning av fritidshemmets undervisning inom de granskade kunskapsområdena. Av Skolinspektionens tillsyn framgår, som nämnts, att det är vanligt att det finns brister i det systematiska kvalitetsarbetet för fritidshem.²² Den tidigare nämnda kvalitetsgranskningen visade också på en rad utvecklingsområden kring styrning och ledning av utbildningen. Många rektorer var dåligt insatta i fritidshemmets uppdrag och ledde inte aktivt den pedagogiska verksamheten vid fritidshemmet.²³ Vidare visar forskning att lärare i fritidshem upplever att de är relativt ensamma i sin verksamhet och efterfrågar mer pedagogisk styrning och ledning från den lokala ledningen.²⁴ Detta innebär en risk för att rektorerna inte stödjer och verkar för deras möjligheter att främja elevernas lärande och utveckling i fritidshemmet.

Syfte och frågeställningar

Syftet med granskningen är att bedöma i vilken grad undervisningen i fritidshemmen genomförs och styrs så att den främjar elevernas lärande och utveckling. Granskningen har utgått från följande frågeställningar:

1. I vilken grad och på vilka sätt främjar undervisningen elevernas förmåga att
 - a. kommunicera med språkliga uttrycksformer i olika sammanhang och för skilda syften?
 - b. utforska och beskriva företeelser och samband i natur, teknik och samhälle?
2. I vilken grad och på vilka sätt främjar rektorn undervisningen inom områdena kommunikation samt natur, teknik och samhälle?
3. Vilka är de tänkbara förklaringarna till att undervisningen i olika grad främjar elevernas förmågor inom områdena kommunikation samt natur, teknik och samhälle?

Den tredje frågeställningen utgår från att det finns vissa förutsättningar eller ramfaktorer som är viktiga för undervisningen i fritidshemmet. Om dessa förutsättningar finns i hög eller låg grad kan de ses som tänkbara förklaringar till varför undervisningen i fritidshemmet fungerar mer eller mindre väl. Det ska betonas att detta inte handlar om att fastställa samband utan om att resonera kring tänkbara förklaringar.

¹⁹ Ibid, Skolans värdegrund och uppdrag, Skolans uppdrag; Skolverket (2014).

²⁰ Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet, del 4.

²¹ Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet, del 4.

²² Skolinspektionen (2017).

²³ Skolinspektionen (2010).

²⁴ Andersson (2013).

Granskningens genomförande

Granskningen har omfattat 24 fritidshem. Den granskade undervisningen har avgränsats till undervisning för elever från förskoleklass till och med vårterminen årskurs 3. Fritidshem med såväl kommunala som enskilda huvudmän har ingått. Fritidshemmen har valts ut strategiskt och de är belägna i glesbygdskommuner, förorter till storstäder och i storstäder samt har en geografisk spridning från norr till söder. Granskningen har genomförts genom insamling av dokument, intervjuer och observationer. Intervjuer har genomförts med elever, personal och rektorer. Företrädesvis har personal med pedagogisk högskoleutbildning intervjuats. Observationer har genomförts både inom- och utomhus med fokus på undervisningen samt av miljöer och material.²⁵

För att granska undervisningens kvalitet och rektorernas styrning och utveckling av densamma har bedömningar gjorts utifrån läroplanen för fritidshemmet²⁶, Skolverkets allmänna råd för fritidshem och kvalitetsarbete²⁷ samt kommentarmaterial²⁸.

De granskade fritidshemmen

Fritidshemmen uppvisar stora variationer i andelen behörig personal, antal elever per fritidshem, andel av skolans elever som är inskrivna i fritidshem samt hur utbildningen organiseras. Andelen högskoleutbildad personal varierar mellan noll och 75 procent av personalen. Antalet inskrivna elever varierar mellan 15 och 408 elever per fritidshem. Andelen elever som är inskrivna varierar mellan 30 och 100 procent av respektive skolas elever. De två fritidshem som har lägst andel inskrivna elever (30 respektive 50 procent) är belägna i en storstad respektive i en förortskommun. Gemensamt för dem är att de tillhör relativt stora mångkulturella skolor med cirka 200–300 elever. De stora variationerna i andel inskrivna elever påverkar fritidshemmens organisering av och förutsättningar för att bedriva undervisning.

Samtliga fritidshem bedriver sin verksamhet före och efter skoldagen samt under lov. Vid sex av de granskade fritidshemmen har skolorna utökat skoldagen så att samtliga elever, utöver den timplanebundna undervisningstiden, under skoldagen deltar i pedagogisk verksamhet under ledning av fritidshemmets personal.

²⁵ Se vidare bilaga 4 om metod och genomförande.

²⁶ Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet, del 4.

²⁷ Skolverket (2014); Skolverket (2015).

²⁸ Skolverket (2016).

Kvalitetsgranskningens resultat

Under granskningen har Skolinspektionen sett en stor utvecklingspotential överlag när det gäller fritidshemmens möjligheter att främja elevernas lärande och utveckling. Kvalitetsnivån i denna fråga varierar mellan de granskade verksamheterna. Men för samtliga granskade fritidshem har de bedömda utvecklingsbehoven, inom åtminstone något delområde, varit så betydelsefulla att Skolinspektionen har pekat på dem i våra beslut riktade till enskilda verksamheter. För samtliga fritidshem som ingått i granskningen har Skolinspektionen identifierat ett till tre områden som fritidshemmen behöver utveckla för att höja kvaliteten i undervisningen. För 20 av de 24 fritidshemmen omfattar dessa utvecklingsområden både kvaliteten i undervisningen och rektorns ledning och styrning.

Nedan presenteras de iakttagelser som Skolinspektionen gjort. För att ge rektorer och personal stöd i det fortsatta arbetet med att utveckla undervisningen presenteras också goda exempel inom dessa områden. Först redovisas iakttagelser om kvalitet i undervisningen inom de kunskapsområden som Skolinspektionen valt. Därefter redovisas iakttagelser kring rektorns styrning och utveckling av undervisningen.

Språk och kommunikation

Granskningen visar att 21 av 24 fritidshem behöver utveckla delar av den undervisning som syftar till att utveckla elevernas kommunikativa förmågor. De områden som framför allt behöver utvecklas handlar om att skapa lärmiljöer som uppmuntrar till läsning, lyssnande och samtal om det lästa. Två tredjedelar av fritidshemmen behöver också i högre grad ge eleverna möjlighet att använda digitala verktyg i undervisningen.

Undervisningen ger inte alltid eleverna möjlighet till läsning och samtal om det lästa

Det finns stora variationer i hur de granskade fritidshemmen arbetar med att skapa miljöer för att uppmuntra till läsning, lyssnande och samtal om det lästa. I en del fritidshem, eller avdelningar vid fritidshem, finns fysiska miljöer som inbjuder till läsning samt tillgång till texter på olika språk. Här ges en undervisning som stödjer enskild eller gemensam läsning, berättande och samtal om det upplevda. Andra fritidshem har inte i samma utsträckning skapat sådana miljöer och har heller inte utvecklat en sådan undervisning.

Det finns flera orsaker till att fritidshem brister i arbetet med att skapa möjligheter till läsning och samtal. Vid flera fritidshem saknar eleverna miljöer för läsning och tillgång till olika typer av texter. Här kan läshörnor vara placerade i korridorer eller i lekrum. Enligt personal och elever kan det då bildas högljudda miljöer som varken inbjuder till enskild läsning eller läsning och samtal i mindre grupper. Vidare kan eleverna sakna tillgång till olika typer av texter eller texter anpassade efter deras ålder och modersmål. Vid andra fritidshem beskriver både elever och personal att personalen inte i tillräcklig utsträckning uppmuntrar till läsning eller lyssnande till texter, trots att det kan finnas tillgång till olika typer av litteratur. Här kan det röra sig om att personalen bedömer att eleverna är i behov av rörelse eller att eleverna själva ska få välja vad de vill göra på fritidshemmet, vilket kan leda till att eleverna väljer bort läsning. Ytterligare en förklaring är brist på personal. Av den anledningen sker högläsning ofta vid slutet av dagen då det är få elever kvar på fritidshemmet.

Det finns också goda exempel på hur fritidshem arbetar för att främja elevernas språkliga utveckling. Där finns läsmiljöer i avskilda rum eller bibliotekshörnor. Eleverna har tillgång till faktaböcker, ljudböcker, skönlitteratur och tidningar på såväl svenska som andra modersmål. Vidare används skolans eller kommunala bibliotek i undervisningen. Det finns även goda exempel på hur personal medvetet

arbetar för att stimulera elevernas kommunikativa förmågor med hjälp av läsning och samtal om det lästa. Vid ett fritidshem läser personalen regelbundet högt för eleverna och samtalar med eleverna om bokens innehåll, ords betydelse, vad eleverna tror ska hända i boken och om elevernas egna erfarenheter. Ett annat sätt att stimulera elever att kommunicera med olika språkliga uttrycksformer beskrivs av personal som låtit elever skapa olika typer av framträdanden i form av reklamnummer, dans och humornummer som baserats på den bok eleverna läst.

Det bedrivs för lite undervisning med stöd av digitala verktyg och medier för kommunikation

Få av de granskade fritidshemmen använder digitala verktyg i undervisningen för att ge eleverna förutsättningar att utveckla kommunikativa förmågor samt utforska områden och lösa problem. Vid de fritidshem som arbetat med digitala verktyg är det framför allt de äldre eleverna som ges möjlighet att få möta ett innehåll som handlar om ansvarsfull kommunikation i digitala sammanhang. För de yngre eleverna förekommer att personalen pratar om vilka spel som är lämpliga att spela.

Rektorer och personal beskriver att det saknas tillräcklig tillgång till digitala verktyg i form av datorer, surfplattor och fungerande nätverk för att personalen ska kunna använda den digitala tekniken i undervisningen. Personal beskriver att tillgången till surfplattor är så dålig att elevgruppen måste vara liten för att de ska kunna användas. Detta innebär att surfplattorna ofta används vid slutet av dagen när det inte är så många elever kvar på fritidshemmet. Rektorer och personal beskriver vidare att undervisningen behöver utvecklas när det gäller hur de digitala verktygen ska användas och att personalens kunskaper behöver förbättras inom området.

Det förekommer också att personal och rektorer anser att användandet av digitala verktyg bör begränsas i fritidshemmets undervisning. Elevernas användning är därför vid ett fritidshem femton minuter per vecka.

Det finns också goda exempel på hur undervisning med stöd av digitala verktyg kan utformas. Vid ett fritidshem beskriver personalen att de använder surfplattor när de arbetar med olika typer av dokumentation. Vid ett annat fritidshem används de digitala verktygen för att utforska naturen. Eleverna har där fått till uppgift att med hjälp av en surfplatta filma en fågel och skriva en text om fågelns betende.

Natur och samhälle

Granskningen visar att vid 13 av 24 fritidshem behöver delar av den undervisning som syftar till att utveckla elevernas förmågor att utforska och beskriva företeelser inom kunskapsområdet och natur och samhälle utvecklas. Granskningen visar att det finns få exempel på hur undervisningen stimulerar eleverna att föra matematiska resonemang för att lösa problem. Undervisningen vid många fritidshem ger också begränsade möjligheter för eleverna att möta närsamhällets och föreningslivets utbud av aktiviteter och platser för kultur.

Undervisningen stimulerar sällan eleverna till att föra matematiska resonemang för att lösa problem

Vid samtliga granskade fritidshem arbetar personalen med matematik i vardagliga sammanhang, men undervisningen är sällan planerad. Personal beskriver till exempel att matematik används när elever dukar till mellanmål eller i samband med olika typer av gruppindelningar och kösituationer. Ett annat lärandetillfälle är bakning. Denna aktivitet sker främst under lov då det inte är så många elever närvarande.

Det framkommer få exempel på hur undervisningen stimulerar eleverna till att använda matematik för att lösa problem. Av intervjuer med rektorer och personal framkommer att orsaker till detta kan vara

att det inte har varit ett prioriterat område eller att det finns brister i personalens kompetens. Personal vid ett fritidshem lyfter också fram att eftersom de saknar en organiserad samverkan med skolan, har de svårt att ta tillvara på eller knyta an till den matematikundervisning som pågår där.

Det finns goda exempel på undervisning som på ett medvetet sätt inriktas mot att utveckla elevernas matematiska förmågor. Personalen möter eleverna i samtal om matematiska frågor samt organiserar lärmiljön så att den gynnar undervisning i matematik. Vid några fritidshem har personalens val av aktiviteter kombinerats med hur eleverna ska kunna utveckla sina matematiska förmågor i samband med olika konstruktionsarbeten. Ett exempel på en sådan aktivitet kommer från ett fritidshem där eleverna konstruerat "pärlsnuror". Under arbetets gång för personal och elever resonemang kring matematiska begrepp som läge och storlek samt om uppskattningar av tid. Eleverna stimuleras på så sätt att använda matematiska begrepp samt utveckla ett matematiskt tänkande.

Undervisningen ger inte eleverna möjlighet att möta närsamhället och föreningslivet i tillräckligt utsträckning

De flesta granskade fritidshem har närhet till natur och eleverna ges kontinuerligt möjlighet att vistas i och utforska den. Däremot har få fritidshem tillgång till närsamhällets och föreningslivets utbud och aktiviteter och endast ett fåtal har varit på besök hos eller fått besök av till exempel olika idrottsklubbar eller andra föreningar. Vid några fritidshem beskrivs att information om olika aktiviteter sker i skolan eller genom att personalen förmedlar broschyrer om dessa. Utflykter och möjligheter att prova på olika aktiviteter genomförs till stor del under lov eftersom det då finns en längre sammanhängande tid som kan användas.

Rektorer och personal beskriver att möten med närsamhället och föreningslivet försvåras av stora avstånd, höga kostnader för transporter eller avsaknad av kommunikationer. Brist på resurser nämns även som en orsak till föreningars möjlighet att besöka fritidshemmen. Slutligen beskriver rektorer och personal att det kan vara svårt att planera aktiviteter på eftermiddagar då hänsyn måste tas till elevernas mellanmål och hemgång. Personal vid ett fritidshem betonar vikten av ta ett aktivt ansvar för att ge eleverna möjligheter att möta miljöer som de annars inte har möjlighet att möta. De beskriver att en stor andel av eleverna på fritidshemmet tillbringar i princip all sin tid inom ett begränsat geografiskt område och att hemmet, skolan och områdets köpcentrum är referenspunkterna i deras värld.

Personalen försöker på olika sätt ge eleverna mer erfarenheter av samhället i en vidare mening och ge dem erfarenheter som är vanliga för andra barn i deras ålder. Resor och utflykter utanför dessa elevers vardagszon är därför kompensatoriska insatser som fritidshemmet vidtar. Det finns andra goda exempel på hur fritidshem systematiskt har arbetat för att eleverna ska få möta närmiljön och föreningsliv. Det förekommer till exempel att fritidshem samverkar med kommunala kultur- eller musikskolor eller genomför projekt där de använder sig av närmiljön. Det finns också fritidshem som ger eleverna möjlighet att möta närsamhället genom besök på brandstationer, idrottsanläggningar och museer. Dessa aktiviteter har huvudsakligen genomförts under lov.

Undervisningens utformning inom språk och kommunikation samt natur och samhälle

Granskningen visar på variationer av hur undervisningen planeras och genomförs. Det finns skillnader mellan hur elever uppmuntras att utveckla olika förmågor och i vilken grad deras egna tankar och frågeställningar används som utgångspunkt för att fördjupa deras förståelse. Vid många fritidshem finns svårigheter med att ge elever möjlighet att arbeta med olika projekt över en längre tid.

Fritidshemmen behöver stimulera elever att pröva på nya saker

Det finns fritidshem där personal beskriver att de har planerade aktiviteter, men att eleverna ges stor frihet att välja om de vill delta eller inte. Detta framgår också av observationer som visar att elever fritt kan välja om de vill delta i en planerad aktivitet utan att personalen försöker uppmuntra dem till deltagande.

Personal beskriver att en orsak till att de inte lyckas med att utmana elever att pröva på nya saker är att de är för få. De menar att det är lättare att inspirera elever i mindre grupper vilket kräver en god tillgång på personal. Ett annat skäl som anges är att undervisningen i fritidshemmet bygger på en hög grad av frivillighet, vilket innebär att det kan vara problematiskt att styra undervisningen för mycket. En del anser också att det är viktigt att fritidshemmet ska vara ett komplement till skolan, vilket enligt dem innebär att eleverna ska göra andra saker där än i skolan.

Det finns även goda exempel på hur personal arbetar för att ge eleverna möjligheter att utveckla fler förmågor. De arbetar för att väcka elevernas nyfikenhet att pröva på nya saker både utifrån situationer som uppkommer spontant och utifrån en planerad undervisning. På ett fritidshem inspirerades eleverna till att utveckla nya förmågor genom att personalen påbörjade ett projekt om tovning av sittdygnor med några elever. I början var endast ett par elever intresserade, men efterhand som projektet fortskred kom fler och fler elever och ville vara med. I slutet av projektet hade en större andel av eleverna i gruppen provat på de tekniker som ingick i projektet.

Vid andra fritidshem kombineras den situationsstyrda undervisningen med att personalen aktivt arrangerar situationer för att väcka elevernas nyfikenhet. Elever kan få ge förslag till olika aktiviteter som sedan ligger till grund för den fortsatta planeringen. För att inspirera eleverna att pröva på nya saker förekommer också att personal organiserar en fysisk miljö på ett intresseväckande och utmanande sätt. Vid ett fritidshem dukades ett bord med färger och plastlera som mötte eleverna när de kom. En grupp elever valde då att arbeta med detta under hela eftermiddagen.

Personalen behöver ge eleverna möjlighet att fördjupa sina förmågor

Elever vid samtliga fritidshem ges möjlighet till olika typer av byggande och konstruktion med hjälp av olika material, redskap och tekniker. Samtidigt råder stor variation mellan och inom fritidshemmen i vilken grad personal arbetar för fördjupa elevernas förståelse genom att fråga om vad som fungerat och hur konstruktionen kan förbättras. Samtalen vid en del fritidshem, eller avdelningar vid fritidshem, handlar i högre grad om organisatoriska frågor och om att skapa ordning än om att utveckla elevernas förmågor.

Personal och rektorer förklarar att en viktig faktor för att undervisningen ska ha fokus på att utveckla och fördjupa elevernas förståelse inom olika områden är att personalen har en god kompetens. En annan faktor som lyfts fram är personaltätheten. De menar att en situation med många vuxna ger förutsättningar till fördjupande samtal där personalen kan fånga upp elevernas intressen och vara lyhörda. Hög personaltäthet ger också förutsättningar för undervisning med små elevgrupper. Av observationer

framgår att fördjupande samtal till viss del kan vara beroende av personaltätheten vid fritidshemmen, men att de också är avhängiga av personalens kompetens och inställning till lärandeuppdraget.

Det finns fritidshem där personalen fångar upp och stödjer elevernas tankar i samtal både i situationsstyrda aktiviteter och genom aktiviteter som de organiserat. Eleverna ges då möjlighet att reflektera över olika företeelser för att på så sätt ges möjlighet att befästa och systematisera sina kunskaper. Personal vid ett fritidshem beskriver hur de fångat upp en spontan situation som uppstått i elevernas lek. Efter att ha sett elever kasta stenar mot marken för att krossa dem, förstod personalen att eleverna ville komma åt vad det är i stenarna som glimmar. Personalen plockade då fram en stensamling som eleverna fått undersöka med lupp för att på så sätt kunna upptäcka olika stenarter.

Gemensamma lokaler försvårar förutsättningarna för arbete i längre processer

Flera fritidshem har svårigheter med att låta eleverna arbeta med byggande och konstruktion under en längre tid, eftersom de delar lokaler med skolan. Det kan också utgöra hinder för att arbeta med olika typer av material, eftersom en del material kräver mer städning än annat. Personalen beskriver också att eleverna inte har möjlighet att spara större arbeten för att materialet ska räcka till fler elever. Detta leder till att byggande av större konstruktioner främst begränsas till lov då fritidshemmen har tillgång till lokalerna under längre perioder.

Personalen arbetar på olika sätt för att ge eleverna möjlighet att utveckla förmågan att lösa problem under en längre tid. En vanlig lösning är att eleverna får spara mindre konstruktioner under en vecka. Vid ett fritidshem används digital teknik för att utveckla elevernas problemlösande förmågor. Där fotograferar personalen elevernas konstruktioner och bilderna användas sedan som inspiration till fortsatt byggande. Vid ett annat fritidshem samarbetar eleverna så att ett större konstruktionsbygge, som de bygger utifrån en ritning, kan pågå under en längre tid. När några elever byggt en stund visar de var de ligger till i ritningen och överlämnar bygget till nästa grupp som bygger vidare på konstruktionen.

Rektorernas styrning och utveckling av undervisningen inom områdena språk och kommunikation samt natur och samhälle

Skolinspektionen har granskat hur rektorn leder arbetet för att främja undervisningen i fritidshemmet inom de två granskade områdena språk och kommunikation samt natur och samhälle. För att göra detta har både rektorernas pedagogiska ledarskap och fritidshemmets kvalitetsarbete granskats. Bedömningar har gjorts av hur rektorn har organiserat verksamheten så att personalen i fritidshemmet ges utrymme att planera utbildningen, om rektorn för en kontinuerlig dialog med personalen i fritidshemmet, om rektorn organiserat verksamheten så att den stödjer samarbetsformer och erfarenhetsutbyten mellan personalen i fritidshemmet samt mellan personal i fritidshem, förskoleklass och skola. Vidare har bedömningar gjorts av hur rektorn har organiserat verksamheten så att planering, uppföljning och utveckling av undervisningen sker inom områdena språk och kommunikation samt natur, teknik och samhälle. Resultaten är att kvaliteten vid 20 av 24 granskade fritidshem behöver bli högre.

Planeringen fokuserar inte i tillräcklig grad på undervisningen

Skolinspektionens iakttagelser visar att i flera granskade fritidshem beskriver rektor att planeringen av undervisningen ofta inte får samma utrymme som andra uppgifter. Rektorer och personal beskriver samstämmigt att de administrativa uppgifterna i fritidshemmet är mycket omfattande. Det är ett stort antal elever med olika tillsynsbehov. Lov och ledigheter ställer krav på särskild planering. Den administrativa arbetsbördan får effekter för den pedagogiska planeringen och det kan vara svårt att få tiden att räcka till för planering av undervisningen.

Planeringstiden fördelas på olika sätt vid fritidshemmen. På en del fritidshem deltar all personal, oavsett utbildning eller anställningsform. På andra tilldelas endast utbildad personal planeringstid och en tredje variant är att det finns särskild personal som planerar undervisningen. Rektorer förklarar att det finns stora svårigheter med att samla alla under dagen då personalen befinner sig på olika platser och med andra arbetsuppgifter.

Många fritidshem har en stor andel utbildad personal och många korttidsvikarier som arbetar i verksamheten. Vid dessa fritidshem lyfter rektorer att de ser ett problem med detta. Även personalen beskriver svårigheter med att planera och bedriva undervisning utifrån läroplanen tillsammans med utbildade kollegor samt vikarier, timanställda och resurspersoner som är uppbokade på andra aktiviteter och därför svåra att boka in för möten. I granskningen förekommer fritidshem som inte alls samverkar inom eller mellan avdelningarna och fritidshem där samverkan sker på olika sätt. Personal upplever också i vissa fall att planeringstiden inte är tillräcklig för att samverkan mellan fritidshemmets avdelningar ska kunna ske.

Ett gott exempel på hur samverkan kan organiseras framkommer vid ett av de granskade fritidshemmen. Detta fritidshem består av två avdelningar där all personal träffas en gång i månaden under tre timmar för gemensam planering och utvärdering. Denna planering utgår från läroplanens syften och kunskapsområden som till exempel språk och kommunikation samt natur och samhälle. Nästan varje dag genomförs sedan aktiviteter där personal och elever från båda avdelningarna deltar, vilket får till följd att personalens kompetens tas tillvara i undervisningen och att sårbarheten minskar vid personalfrånvaro.

Låg grad av samverkan med skolan

Skolinspektionens iakttagelser visar att i flera av de granskade fritidshemmen är samverkan med skolan inte tydligt strukturerad. Rektorer beskriver att samverkan mellan fritidshem och skola sker genom att personal från fritidshemmet arbetar i grundskolan och därigenom får insyn i undervisningen. En rektor berättar att fritidspersonalen ska vara med i skolverksamheten så att de kan arbeta vidare med

vad som görs där. Rektorer vid ett par fritidshem ger exempel på hur denna typ av samverkan lättare skapas i de lägre årskurserna där personalen rör sig mellan undervisningen i fritidshemmet och i skolan.

Samverkan i form av gemensam planering med skolan sker mer sällan. Personal på ett fritidshem beskriver att på avdelningarna för de yngre eleverna avlöser personalen varandra enligt ett rullande schema för att kunna ha gemensam planeringstid tillsammans med skolans lärare. Personalen på avdelningen för de äldre eleverna har dock inte den möjligheten till samverkan med skolans lärare. Den förklaring som ges av rektorer och personal till varför det är så är att samverkan måste organiseras för att den ska ske och i dessa fall har så inte gjorts.

Det finns några exempel på hur samverkan mellan fritidshem och skola kan organiseras. Vid ett fritidshem genomför personalen pedagogiska möten tillsammans med lärarna inom ramen för sitt arbetslag. Personalen uppger att de tillsammans med lärarna i skolan ständigt diskuterar hur fritidshemmets undervisning kan komplettera skolan och därmed stärka elevernas lärande. Utöver dessa pedagogiska möten har rektor organiserat gemensamma träffar med personal från förskoleklass till årskurs tre och fritidshemmet för att ytterligare stärka samarbetet.

Kvalitetsarbetet saknar fokus på undervisningen

Vid de flesta granskade fritidshem förekommer en låg grad av styrning och uppföljning av fritidshemmets undervisning. Skolinspektionens intervjuer med såväl rektorer som personal visar till exempel att det i flertalet granskade verksamheter ofta kan saknas tydliga mål för fritidshemmen och en regelbunden uppföljning utifrån dessa. Det kan också saknas strukturerad uppföljning om hur fritidshemmets undervisning har kompletterat skolan. En del rektorer säger att de inte vet så mycket om fritidshemmet och att de i större utsträckning skulle behöva en dialog med personalen. Det förekommer också att rektorer bedömer att fritidshemmen fungerar bra eftersom de inte fått höra något annat från vårdnadshavare eller personal. En rektor menar att hen har insikt i verksamheten då hen varit länge på skolan och pratar med föräldrar, elever och personal och på så sätt följs styrkor och svagheter upp.

Det finns få exempel på fritidshem där rektorerna beskriver att de arbetar med planering, utvärdering och dokumentation av fritidshemmets undervisning inom kunskapsområdena språk och kommunikation samt natur och samhälle. Det skiljer sig också åt mellan fritidshemmen huruvida uppföljningar utgår från styrdokumentet eller inte. Vid ett fritidshem får rektorn information av en arbetslagsledare och rektorn uppger att dessa möten handlar mycket om praktiska frågor. Utöver kontakten med arbetslagsledaren träffar rektorn sällan fritidshemmets personal. På ett annat fritidshem menar rektorn att det är svårt med dokumentationen av fritidshemmets resultat av undervisningen. Det finns anteckningar som rektorn tar del av, men inte i strukturerad form. Vid ytterligare ett fritidshem berättar personalen att rektorn inte har efterfrågat någon dokumentation alls av undervisningen i fritidshemmet.

På några fritidshem framkommer bilden av att styrning och ledning varit svag och otydlig under en så lång tid att fritidshemmen själva skapat strukturer för att genomföra undervisningen. Personal beskriver att en orsak till detta kan vara att fritidshemmets verksamhet av tradition är en självgående verksamhet och så länge vårdnadshavare inte klagat löper arbetet på. En förklaring som rektorer ger till att kvalitetsarbetet inte fokuserar på undervisningen, är att det har saknats tydliga mål för fritidshemmet. En annan förklaring som ges av rektorer är att fritidshemmets kvalitetsarbete är nedprioriterat till förmån för skolans.

Vid ett par fritidshem har Skolinspektionen iakttagit att det finns en mer tydlig beskrivning av hur undervisningen av de granskade områdena språk och kommunikation samt natur och samhälle styrs. Vid ett fritidshem har rektorn inrättat något som hen kallar pedagogiska samtal för att ge kontinuerlig strukturerad återkoppling till personalen i fritidshemmet utöver spontana besök i verksamheten. Vid

de pedagogiska samtalen träffar rektorn samtlig personal i fritidshemmet för att diskutera pedagogiska frågor så som kunskapssyn och fritidshemmets uppdrag. Rektorn och personalen berättar att dessa samtal aktualiserades när läroplanen reviderades och rektorn upplevde ett behov av att tillsammans med personalen föra en kontinuerlig dialog kring hur de nya läroplansskrivningarna skulle påverka undervisningen.

Rektorer lyfter fram den nya läroplanstexten som positiv eftersom det nu finns tydligare mål att planera och följa upp. Flertalet fritidshem har vid tiden för granskningen påbörjat ett kvalitetsarbete med målet att följa upp hur fritidshemmets undervisning ger eleverna förutsättningar att utveckla olika förmågor och möta det centrala innehållet i läroplanen. Få fritidshem har kommit så långt i arbetet att de har följt upp och analyserat resultaten. Vid ett fritidshem beskriver rektorn ett sådant arbete. Rektorn leder tillsammans med arbetslagsledare och personal i fritidshemmet mot uppsatta mål. Till grund för mål och planerade aktiviteter ligger läroplanen, nämndens styrdokument samt fritidshemmets verksamhetsplan. Rektor och personal arbetar löpande med verksamhetsplanen under året tillsammans med skolans ledningsgrupp.

Uppföljning av fritidshemmets undervisning i ett vidare perspektiv

Några rektorer har i sin uppföljning av undervisningen analyserat fritidshemmets undervisning i ett vidare perspektiv. En rektor berättar att det har skett en förändring i relationen mellan skola och fritidshem. Rektorn beskriver hur fritidshemmet tidigare glömdes bort då fokus i större utsträckning låg på skolan. Idag lyfts fritidshemmets undervisning fram i större utsträckning och det finns även större krav på undervisningen inom fritidshemmen, menar rektorn. En annan rektor menar att undervisningen på fritidshemmet utgör ett komplement till den undervisning som sker i klassrummet och att de elever som går på fritidshemmet har en stor fördel framför de elever som inte gör det. En tredje rektor reflekterar över målstyrning i en icke-obligatorisk verksamhet där inte alla elever deltar och svårigheten med det kompensatoriska uppdraget i ljuset av detta. För att komma till rätta med problematiken bedriver ett par av de granskade fritidshemmen undervisning under skoldagen. En rektor beskriver att när de planerar den undervisningen så är de noggranna med att planera utifrån såväl skolans som fritidshemmets syften.

Skolinspektionens bedömningar

Skolinspektionen bedömer att undervisningen vid de granskade fritidshemmen i högre grad behöver ge eleverna möjlighet att utveckla de förmågor och möta det centrala innehåll som beskrivs i läroplanen. Inom båda de granskade kunskapsområdena genomförs undervisning till delar i enlighet med styrdokumentet, men det finns också behov av utveckling. För att främja undervisningen inom kunskapsområdena språk och kommunikation samt natur och samhälle behöver även rektorns ledning och styrning av undervisningen förbättras.

Språk och kommunikation

Skolinspektionen bedömer att flertalet av de granskade fritidshemmen behöver förbättra undervisningen så att den i högre grad främjar elevernas förmåga att kommunicera med språkliga uttrycksformer i olika sammanhang och för skilda syften. Granskningen visar att det framför allt är den undervisning som är inriktad mot att uppmuntra till läsning och till att använda digitala verktyg som behöver förbättras.

Granskningen visar att det finns fritidshem som i låg grad arbetar med att skapa lärmiljöer som uppmuntrar till läsning, lyssnande, berättande och samtal om det upplevda. För att utveckla elevernas kommunikativa förmågor behöver därmed undervisningen vid dessa fritidshem i högre grad ge eleverna möjlighet att reflektera över sina upplevelser och sin förståelse av olika typer av texter. En utvecklad undervisning med inriktning mot läsning, berättande samt fördjupande samtal kan ge ökat stöd åt elevernas utveckling.

Undervisningen behöver även utvecklas för att ge eleverna möjlighet att använda digitala verktyg. Vid flertalet granskade fritidshem ges inte eleverna denna möjlighet. Som ett led i att utveckla elevernas kommunikativa förmågor behöver digitala lärverktyg i högre grad användas i undervisningen. Vidare behöver undervisningen i högre grad ge eleverna möjlighet att diskutera risker och konsekvenser med kommunikation via digitala verktyg.

Natur och samhälle

Skolinspektionen bedömer att drygt hälften av de granskade fritidshemmen behöver förbättra undervisningen så att den i högre grad främjar elevernas förmåga utforska och beskriva företeelser och samband i natur och samhälle. Granskningen visar att undervisning framför allt behöver utvecklas så att den i högre grad uppmuntrar eleverna att använda matematik för att lösa problem. Granskningen visar även att undervisningen behöver ge eleverna större möjligheter att möta föreningslivets utbud.

Skolinspektionen bedömer att undervisningen behöver utvecklas så att den i högre grad ger eleverna möjligheter att tillämpa matematik för att lösa vardagliga problem och därmed utveckla en tilltro till sin förmåga att använda matematik i olika sammanhang. Vid de flesta fritidshem begränsas användandet av matematik till konkreta situationer och i vissa fall till lov, när få elever är närvarande. Att stimulera eleverna till att använda matematiska begrepp för att kommunicera och lösa problem förekommer i lägre grad. För att utveckla elevernas matematiska förmågor behöver matematiska begrepp användas på ett mer medvetet sätt i undervisningen och eleverna behöver i högre grad stimuleras till att föra matematiska resonemang.

Eleverna behöver också genom undervisningen i fritidshemmet ges en större möjlighet att möta när-samhällets och föreningslivets utbud av aktiviteter och platser för kultur, fritid och rekreation. Genom

dessa möten kan eleverna ges möjligheter att utveckla egna intressen som i sin tur kan ge dem förutsättningar för en meningsfull fritid.

Undervisningens utformning inom språk och kommunikation samt natur och samhälle

Skolinspektionen bedömer att undervisningens utformning har betydelse för i vilken grad eleverna ges förutsättningar att utveckla olika förmågor. Faktorer som påverkar detta är hur undervisningen planeras och genomförs för att uppmuntra eleverna att utveckla olika förmågor samt hur personalen samtalar med eleverna om deras tankar och frågeställningar. Hur fritidshemmen arbetar med detta varierar både mellan och inom fritidshem. Vid många fritidshem finns även svårigheter med att ge elever möjlighet att arbeta med olika projekt över en längre tid.

Granskningen visar att undervisningen i högre grad behöver utformas så att den kan stödja eleverna att utveckla fler förmågor. Undervisningen vid många fritidshem utgår till stor del från elevernas egna intressen och val av aktiviteter. Det finns därmed en risk för att elever ägnar sig åt samma saker dag efter dag. För att i högre grad inspirera eleverna att utveckla olika förmågor behöver personalen utveckla arbetet med uppmuntra eleverna att prova på nya saker och olika aktiviteter. Detta kan ske såväl i de situationsstyrda aktiviteterna, där personalen i samverkan med eleverna kan utveckla det eleverna gör, som genom att personalen arrangerar en undervisning som på olika sätt väcker elevernas nyfikenhet.

Granskningen visar att flera fritidshem behöver utveckla arbetet med att fånga upp och stödja elevernas tankar i samtal. Det finns personal som i samtal med eleverna ställer följdfrågor och visar intresse för fördjupad och fortsatt kommunikation, medan andra gör detta i lägre grad. Undervisningen behöver därmed utvecklas så att elevernas egna tankar och frågeställningar används som utgångspunkt för en fördjupad och fortsatt kommunikation.

Fritidshemmets undervisning behöver i högre grad ge eleverna möjligheter att lösa problem genom att låta dem få arbeta i längre processer. Eleverna har sällan möjlighet att arbeta med olika projekt över en längre tid. Detta innebär att de inte ges möjlighet att använda tidigare arbeten som utgångspunkt för sitt fortsatta arbete. Undervisningen behöver därmed ge eleverna bättre förutsättningar att utveckla sina förmågor att lösa problem genom att de får möjligheter att bygga om, pröva och se behov av förbättringar.

Rektorns styrning och utveckling av undervisningen inom områdena språk och kommunikation samt natur och samhälle

Skolinspektionen bedömer att rektorernas ledning och styrning av undervisningen i fritidshemmet inom områdena språk och kommunikation samt natur och samhälle behöver stärkas i majoriteten av de granskade fritidshemmen för att undervisningen ska kunna utvecklas. Det innebär bland annat att undervisningen behöver i högre grad få utrymme och uppmärksamhet i dialog och uppföljning. I sin ledning av fritidshemmet behöver rektorerna skaffa sig god kännedom om undervisningen och vilka mål som kvalitetsarbetet ska styra mot så att personalen i sin tur kan arbeta i riktning mot dessa.

Rektorernas medverkan och styrning av innehållet i planeringstiden är också viktig för att planeringen ska ha fokus på undervisning istället för att endast beröra organisatoriska frågor. I vilken grad och på vilka sätt personalen i fritidshem samverkar i planeringen av undervisningen hänger nära samman med hur tid fördelas av rektorn. I granskningen ingår fritidshem som består av en enda avdelning samt

fritidshem med upp till fyra avdelningar. Det förekommer fritidshem som inte alls samverkar inom eller mellan avdelningar och fritidshem där samverkan sker på olika sätt. För att fritidshemmets utbildning ska vara likvärdig är det av vikt att det sker samverkan mellan avdelningarna så att de utbildade lärarnas kompetens tas tillvara i så stor utsträckning som möjligt. Mot bakgrund av att en stor del av fritidshemmets personal är utbildad och att omsättningen av personal kan vara stor, vill Skolinspektionen betona vikten av att rektorn organiserar personalens planeringstid så att all personal kan delta.

För att elevernas lärande och utveckling ska stödjas under hela dagen bör samverkan mellan fritidshemmets personal och personal i förskoleklass och skola äga rum. Annars riskerar elevers lärande och utveckling att inte få sammanhang och kontinuitet. Granskningen visar att detta sker i liten utsträckning. Skolverket lyfter i sina allmänna råd om fritidshemmet fram vikten av att rektorn organiserar gemensam planeringstid för fritidshemmets personal och skolans lärare där de kan utbyta erfarenheter och utveckla former för samarbete.²⁹

Skolinspektionen bedömer att fritidshemmets kvalitetsarbete i de granskade fritidshemmen är utvecklat. Den nya läroplanstexten innebär tydligare mål att följa upp mot genom att tydliggöra undervisningens syfte och centrala innehåll. I kombination med en starkare styrning och ledning utifrån fritidshemmets uppdrag och villkor finns alla möjligheter till ett starkare kvalitetsarbete i fritidshemmen. Några fritidshem i granskningen har påbörjat ett sådant arbete, vilket Skolinspektionen finner positivt.

Förutsättningar för undervisningen

Granskningen visar att undervisningens kvalitet varierar inom avdelningar, mellan avdelningar och mellan fritidshem. Personalens utbildning och kompetens samt deras syn på fritidshemmets uppdrag har betydelse för kvaliteten. Att personal har olika kunskap och syn på fritidshemmets uppdrag framkommer bland annat vid beskrivningar av hur de ser på planering och genomförande av undervisningen. En del anser att eleverna har rätt att välja fritt vad de vill göra, medan andra lyfter fram och utgår från fritidshemmets syfte att uppmuntra eleverna att prova på nya saker för att därigenom utveckla fler förmågor. Andra faktorer som påverkar undervisningens kvaliteter kan vara personaltäthet, lokalers utformning, tillgång till och inställning till användande av digitala verktyg samt fritidshemmets geografiska läge.

Mot bakgrund av att synen på uppdraget och förutsättningarna för respektive fritidshem ser olika ut, behöver rektorn och personalen analysera vad som utgör hinder för undervisningen vid just deras fritidshem. Därefter behöver de besluta om vilka förändringar som behöver göras för att eleverna ska få den utbildning de har rätt till. För detta har rektorn ett särskilt ansvar. Hur rektorn leder och följer upp personalens planering och genomförande av undervisningen är av avgörande betydelse för att undervisningen ska främja och utveckla elevernas lärande.

²⁹ Skolverket (2014).

Avslutande diskussion

Undervisningen i fritidshemmet ska stimulera elevernas utveckling och lärande samt erbjuda en meningsfull fritid. Fritidshemmets undervisning ska komplettera undervisningen i förskoleklass och grundskola. Därutöver har fritidshemmet, liksom förskoleklassen och grundskolan, ett kompensatoriskt uppdrag, vilket innebär en strävan efter att uppväga skillnader i elevers förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen.

I denna granskning har undervisningen i fritidshemmet och rektors ansvar stått i fokus. Granskningen handlar om i vilken grad och på vilka sätt undervisningen ger eleverna möjlighet att utveckla förmågor och möta ett innehåll inom kunskapsområdena språk och kommunikation samt natur och samhälle.

Av utvärdering och forskning framgår att fritidshemmet främst har setts som en trygg plats att vistas i efter skoldagens slut och inte som en pedagogisk verksamhet i sig. Vidare har fokus lagts på värdegrundsfrågor. Hur undervisningen stimulerar elevernas utveckling och lärande har inte fått samma uppmärksamhet.³⁰ Det är främst elevernas lek och sociala relationer som planeras, genomförs, följs upp och utvärderas. Att lära på fritidshem innebär för lärarna att eleverna ska lära sig att leka med nya vänner.³¹ Elevernas skiftande socioekonomiska bakgrund och därmed ojämlika förutsättningar har dock uppmärksammats.³² I Skolinspektionens tidigare kvalitetsgranskning betonades att elevernas intellektuella utveckling behövde mer stöd och att personalen i högre grad behövde ge eleverna en vardaglig förtrogenhet med olika kunskapsområden.³³

Denna granskning visar på liknande resultat. Undervisningen behöver i högre grad ge eleverna möjlighet att utveckla intresse och förmåga att kommunicera med olika språkliga uttrycksformer samt utforska och beskriva företeelser inom kunskapsområdet natur och samhälle. Fritidshemmet har genom sitt situationsstyrda, upplevelsebaserade och grupporienterade arbetssätt stora möjligheter att komplettera grundskolans och förskoleklassens undervisning. Att fritidshemmets lärandeuppdrag har förstärkts är också något som belyses i forskning, där fritidshemspedagogiken diskuteras utifrån att en delvis ny syn på fritidshemmets roll i barns utveckling och lärande växer fram.³⁴ Här diskuteras bland annat synen på formellt och informellt lärande. I det sammanhanget bör även personalens olika syn på fritidshemmets kompletterande uppdrag ses. För att lärandeuppdraget ska kunna stärkas behöver det dock finnas förutsättningar för att bedriva undervisning.

Undervisningens problem och det mindre utrymme den ofta får kan hänföras till olika faktorer som handlar om personalens utbildning och kompetens, hur lärarresursen används, samverkan mellan fritidshemmets avdelningar och mellan skola och fritidshem, elevgruppers storlek samt materiella förutsättningar som lärverktyg och lokaler. Mot bakgrund av att förutsättningarna för respektive fritidshem ser olika ut behöver rektorn och personalen analysera vad som utgör hinder vid just deras fritidshem för att eleverna ska få den utbildning de har rätt till. För detta har rektorn ett särskilt ansvar.

Skolinspektionen ser i granskningen att rektors styrning fortsatt inte fokuserar tydligt på undervisningen i fritidshemmen. Det är mycket viktigt för den pedagogiska kvaliteten i fritidshemmen att det lärande uppdraget inte osynliggörs eller kontinuerligt blir lågt prioriterad. Resultaten överensstämmer med forskning som visar att fritidshemsverksamhet ofta osynliggörs i skolans praktik, att det finns en

³⁰ Skolverket (2011) och Andersson (2013).

³¹ Lager (2015).

³² Andishmand (2017).

³³ Skolinspektionen (2010).

³⁴ Klerfelt & Haglund red (2011) *Fritidspedagogik: fritidshemmets teorier och praktiker*. Stockholm: Liber.

avsaknad av systematiskt arbete med kvalitetsfrågor och att möjligheten för personalen att få diskutera fritidshemspedagogiska frågor är liten.³⁵ Det finns problem med att skapa en organisation för samverkan mellan skola och fritidshem. Där har ledningen stort ansvar för att skapa ett helhetsperspektiv för elevernas utveckling, lärande och utbildning. Fritidshemmet och skolan beskrivs ofta som två separata verksamheter i stället för som en gemensam helhet som tillsammans och på olika sätt stödjer elevens lärande.³⁶ Mot bakgrund av den låga andel personal med behörighet att undervisa som arbetar i fritidshem samt att det ofta är fråga om stora elevgrupper, bedömer Skolinspektionen att det är av stor vikt att rektorer tar ett ökat ansvar för såväl planering som uppföljning och utvärdering av undervisningen i fritidshemmet. I detta arbete bör förutsättningarna för att genomföra undervisningen särskilt utvärderas.

Det finns huvudmän som i låg grad följer upp kvalitet i fritidshemmets undervisning, vilket påverkar kvalitetsarbetet för det aktuella fritidshemmet. Skolinspektionen vill lyfta fram vikten av en tydlig styrkedja från huvudman, via rektor till personalen. Att huvudmannen följer upp kvaliteten i fritidshemmets undervisning är av vikt för att undervisningen ska ses som betydelsefull av rektorer och personal. Än viktigare är att det utgör grund för de beslut huvudmannen ansvarar för, gällande vilka förutsättningar som behövs för att undervisningen ska kunna genomföras i enlighet med styrdokumentens krav.

Mot bakgrund av den minskade likvärdigheten i svensk grundskola är det viktigt att diskutera fritidshemmets kompensatoriska och kompletterande uppdrag. Vikten av detta kan kopplas till de senaste årens uppföljningar av skolans kunskapsresultat samt förändringar i omvärlden. Trots att resultaten från PISA-undersökningen 2015 visar på förbättrade kunskapsresultat i matematik och läsförståelse, har Skolkommissionen konstaterat att resultaten inte motsvarar de resultat som svenska elever nådde i början av 2000-talet.³⁷ Enligt den senaste internationella uppföljningen av elevers läsförståelse framgår att svenska fjärdeklassares läsförståelse har förbättrats och nu ligger på samma nivå som 2001. Fortfarande presterar elever med gynnsam socioekonomisk bakgrund bättre än elever med mindre gynnsam socioekonomisk bakgrund.³⁸

Vikten av fritidshemmets undervisande roll i digitala frågor har betonats i och med de nya skrivningarna i läroplanen för grundskolan, förskoleklassens och fritidshemmet samt en nationell digitaliseringsstrategi för skolväsendet.³⁹ Här kan fritidshemmen genom att ge eleverna större möjlighet att använda digitala verktyg i undervisningen ge dem förutsättningar att utveckla de förmågor som de behöver i ett samhälle som förändras.

Det är av stor betydelse att fritidshemmets undervisning ger elever möjlighet att möta närsamhällets och föreningslivets utbud av aktiviteter. Särskilt viktigt är det för de elever som har få erfarenheter av olika miljöer och inte deltar i något föreningsliv. Fritidshemmets uppdrag att stödja dem så att de kan forma sig en meningsfull fritid blir därmed extra betydelsefullt.

Inför läsåret 2016/17 beslutade regeringen om att statsbidrag kan sökas för att anställa fler lärare, fritidspedagoger och annan personal i fritidshemmen. Regeringen fattade detta beslut mot bakgrund av att fler elever deltar i utbildningen i fritidshemmen och tillbringar alltmer tid där och att "fritidshemmen kan bidra till högre kunskapsresultat och jämlika livschanser för elever".⁴⁰ Granskningen visar dock att andelen elever som är inskrivna i fritidshem, och därmed har tillgång till fritidshemmets

³⁵ Andersson (2013).

³⁶ Grette (2015) Prolog ingår i Ann S. Pihlgren (red.) (2015). *Fritidshemmet och skolan: det gemensamma uppdraget*. Lund: Studentlitteratur.

³⁷ Skolkommissionen (2017) *Samling för skolan. Nationell strategi för kunskap och likvärdighet*. SOU 2017:35. Stockholm: Elanders Sverige AB.

³⁸ PIRLS 2016: *Läsförståelse hos svenska elever i årskurs 4 i ett internationellt perspektiv*. (2017). Rapport 463. Stockholm: Skolverket.

³⁹ *Regeringen beslutar om nationell digitaliseringsstrategi för skolväsendet [Elektronisk resurs]*. (2017). Regeringskansliet.

⁴⁰ <http://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2016/04/fler-anstallda-i-fritidshemmen/> 2017-09-12.

undervisning, varierar stort. I vilken grad och på vilka sätt fritidshemmens utbildning kan bidra till och komplettera förskoleklassens och grundskolans utbildning varierar därmed. För att ge samtliga elever denna möjlighet har en del av de granskade fritidshemmen valt att utöka skoldagen, vilket är något Skolinspektionen ser positivt på.

Skolinspektionens övergripande slutsats är att det finns stora möjligheter att stimulera elevernas utveckling och lärande inom ramen för fritidshemmens undervisning, men att dessa möjligheter inte tas tillvara i tillräcklig grad. Av granskningen framkommer många kvaliteter i fritidshemmets undervisning, men också områden som behöver utvecklas. Om fritidshemmen arbetar med att utveckla dessa områden kan kvaliteten i undervisningen höjas och likvärdigheten såväl inom som mellan fritidshemmen bli högre. Även fritidshemmets kompensatoriska och kompletterande uppdrag är väsentliga att utveckla mot bakgrund av de förändringar som sker i samhället. Mot denna bakgrund bedömer Skolinspektionen att huvudmän och rektorer i högre grad behöver beakta hur fritidshemmens utbildning kan organiseras och tas tillvara för att alla elever ska ges möjligheter att få de kunskaper och färdigheter de behöver.

Referenser

- Andersson, Birgit (2013). *Nya fritidspedagoger - i spänningsfältet mellan tradition och nya styrformer*. Diss. Umeå: Umeå universitet. Tillgänglig på Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-65021>
- Andishmand, Catarina (2017). *Fritidshem eller servicehem?: en etnografisk studie av fritidshem i tre socioekonomiskt skilda områden*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Digitaliseringskommissionen (2016) *För digitalisering i tiden*. SOU 2016:89. Stockholm: Elanders Sverige AB
- Grettve, Anna (2015) Prolog ingår i Ann S. Pihlgren (red.) (2015). *Fritidshemmet och skolan: det gemensamma uppdraget*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur
- Klerfelt, Anna & Haglund, Björn (red.) (2011). *Fritidspedagogik: fritidshemmets teorier och praktiker*. Stockholm: Liber
- Lager, Karin (2015). *I spänningsfältet mellan kontroll och utveckling: en policystudie av systematiskt kvalitetsarbete i kommunen, förskolan och fritidshemmet*. Diss. (sammanfattning) Göteborg: Göteborgs universitet, 2015 Tillgänglig på Internet: <http://hdl.handle.net/2077/40661>
- Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet (Lgr 11)
- Närvänen Anna-Liisa & Elvstrand Helene (2014) På väg att (om)skapa fritidshemskulturer. Om visioner, gränsdragningar och identitetsarbete. *Barn*, 3, 9-25
- PIRLS 2016 (2017) *Läsförståelsen hos svenska elever i årskurs 4 i ett internationellt perspektiv*. Rapport 463. Stockholm: Skolverket.
- Skolinspektionen (2010) *Kvalitet i fritidshem*, Rapport 2010:3. Stockholm: Skolinspektionen.
- Skolinspektionen (2017) *Skolinspektionens årsrapport 2016*. Dnr 01-2016:8479. Stockholm: Skolinspektionen
- Skolkommissionen (2017) *Samling för skolan. Nationell strategi för kunskap och likvärdighet*. SOU 2017:35. Stockholm: Elanders Sverige AB
- Skollagen (2010:800)
- Skolverket (2011) *Fritidshemmet – lärande i samspel med skolan*. Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2012) *Skolverkets allmänna råd med kommentarer: Systematiskt kvalitetsarbete – för skolväsendet*, Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2014) *Skolverkets allmänna råd med kommentarer: Fritidshem*, Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2016) *Fritidshemmet – ett kommentarmaterial till läroplanens fjärde del*. Mölnlycke: Wolters Kluwer offentliga publikationer
- Skolverket (2017) *Elever och personal i fritidshemmet läsåret 2016/17*. PM från enheten för förskole- och grundskolestatistik. Dnr 2017591

Länkar

<http://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2016/05/laroplanen-far-nya-avsnitt-om-forskoleklassen-och-fritidshemmen/> Information inhämtad 2017-08-09.

<http://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2016/04/fler-anstallda-i-fritidshemmen/> Information inhämtad 2017-09-12

<https://www.skolverket.se/statistik-och-utvardering/statistik-i-tabeller/fritidshem>, hämtad 2018-01-03

[http://libris.kb.se/hitlist?f=simp&q=fritidshem&r=%3bmat%3a\(avhandling\)&m=10&s=r&t=v&d=libris&p=3](http://libris.kb.se/hitlist?f=simp&q=fritidshem&r=%3bmat%3a(avhandling)&m=10&s=r&t=v&d=libris&p=3), hämtad 2018-01-03

Bilaga 1 Författningsstöd med mera

Skollagen (2010:800)

Allmänna bestämmelser för skolväsendet som även omfattar fritidshemmet (1–5 kap.).

1 kap. Inledande bestämmelser

- Skolväsendet (1 §)
- Definitioner (3 §)
- Syftet med utbildningen (4 §)
- Utformningen av utbildningen (5–7 §§)
- Lika tillgång till utbildning (8 §)
- Likvärdig utbildning (9 §)
- Särskild hänsyn till barns bästa (10 §)
- Läroplan (11 §)

2 kap. Huvudmän och ansvarsfördelning

- Ledningen av utbildningen (9 och 10 §§)
- Lärare och förskollärare (13 och 14 §§)
- Kompetensutveckling (34 §)
- Lokaler och utrustning (35 §)

3 kap. Barns och elevers utveckling mot målen

- Om inte något annat anges gäller bestämmelserna i kapitlet också fritidshemmet (2 §)
- Barnens och elevernas lärande och personliga utveckling (3 §)

4 kap. Kvalitet och inflytande

- Systematiskt kvalitetsarbete enhetsnivå (4 §)
- Inriktningen på det systematiska kvalitetsarbetet (5 §)
- Dokumentation (6 §)
- Allmänt om barnens och elevernas inflytande (9 §)

5 kap. Trygghet och studiero

- Bestämmelserna i 1–6 och 22–24 §§ gäller också för fritidshemmet (2 §)
- Arbetsmiljö (3 och 4 §§)

14 kap. Särskilda bestämmelser för fritidshemmet

- Utbildningens syfte (2 §)
- Erbjudande av utbildning (3 och 4 §§)
- Omfattning (5–8 §§)
- Elevgrupperna och miljön (9 §)

Läroplanen för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet (Lgr 11)

1 kap. Skolans värdegrund och uppdrag

2 kap. Övergripande mål och riktlinjer

- Kunskaper (2.2)
- Ansvar och inflytande (2.3)
- Skolan och omvärlden (2.6)
- Rektors ansvar (2.8)

4 kap. Fritidshemmet

- Fritidshemmets syfte och centrala innehåll
- Centralt innehåll: Språk och kommunikation
- Centralt innehåll: Natur och samhälle

Skolverkets allmänna råd med kommentarer

Skolverkets allmänna råd (SKOLFS 2014:39) med kommentarer: Fritidshem

- Rektorns pedagogiska ledarskap (4)
- Lärande i fritidshemmet (5)

Skolverkets allmänna råd (SKOLFS 2012:98) med kommentarer: Systematiskt kvalitetsarbete – för skolväsendet

- Att styra och leda kvalitetsarbetet (1)
- Att dokumentera kvalitetsarbetet (2)
- Att följa upp resultat och måluppfyllelse (3)
- Att analysera och bedöma utvecklingsbehoven (4)

Bilaga 2 Granskade fritidshem

SKOLNAMN	ORT	HUVUDMAN
Antonskolan Österäng	Kristianstad	Anton Utbildning AB
Buskhyttans skola	Nyköping	Nyköpings kommun
Dansäterskolan	Motala	Motala kommun
Förskola Skola Via Emilia	Stockholm	Förskola Skola Via Emilia ekonomiska förening
Gemla skola	Växjö	Växjö kommun
Godegård skola	Motala	Motala kommun
Grevegårdsskolan	Göteborg	Göteborgs kommun
Grevåkerskolan	Strömsund	Strömsunds kommun
Hagaskolan	Örebro	Örebro kommun
Härneviskolan	Upplands-Bro	Upplands-Bro kommun
Hörnsjö friskola	Nordmaling	Hörnsjö friskola ekonomisk förening
Jenningsskolan	Robertsfors	Robertsfors kommun
Lemshaga Akademi	Värmdö	Lemshagastiftelsen
Ljusterö skola	Österåker	Österåkers kommun
Lund International School	Lund	Lund International School ekonomisk förening
Långasjö skola	Emmaboda	Emmaboda kommun
Mölleskolan	Skurup	Skurups kommun
Solbackeskolan	Göteborg	Göteborgs kommun
Stenmoskolan	Huddinge	Huddinge kommun
Strandskolan	Vilhelmina	Vilhelmina fria församling
Sävstaskolan	Vingåker	Vingåkers kommun
Toråsskolan	Kungsbacka	Kungsbacka kommun
Tångensskolan	Göteborg	Göteborgs kommun
Veta skola	Mjölby	Mjölby kommun
Östermalmsskolan	Stockholm	Stockholms kommun

Bilaga 3 Referenspersoner

Helen Elvstrand, lektor vid institutionen för samhälls- och välfärdsstudier samt vid institutionen för lärande, estetik och naturvetenskap vid Linköpings universitet.

Birgit Andersson, lektor vid institutionen för tillämpad utbildningsvetenskap vid Umeå universitet.

Ingela Aksell, undervisningsråd på Skolverket.

Bilaga 4 Metod och genomförande

Här beskrivs vad som har granskats, på vilken grund samt vilka avgränsningar och vilket urval av granskningsobjekt som gjorts. Vidare redogörs för de tillvägagångssätt som använts för att samla in utredningsmaterial. Avslutningsvis beskrivs hur analys och bedömningar har gjorts samt granskningens generaliseringsanspråk.

Vad har granskats och på vilken grund?

Enligt läroplanen ska undervisningen i fritidshemmet syfta till att "främja elevernas fantasi och förmåga att lära tillsammans med andra genom lek, rörelse och skapande genom estetiska uttrycksformer samt med utforskande och praktiska arbetsätt. I undervisningen ska eleverna genom leken ges möjlighet att bearbeta intryck, pröva sin identitet, utveckla kreativitet samt sin förmåga att samarbeta och kommunicera. I undervisningen ska eleverna uppmuntras och utmanas att pröva egna och andras idéer, lösa problem och omsätta idéerna i handling. Vidare framgår att undervisningen i fritidshemmet kompletterar förskoleklassen och skolan genom att lärandet i högre grad ska vara situationsstyrt, upplevelsebaserat och grupporienterat samt utgå från elevernas behov, intressen och initiativ. Genom undervisningen i fritidshemmet ska eleverna därmed ges förutsättningar att utveckla olika förmågor."⁴¹

Utifrån dessa syften har granskningen inriktas mot hur undervisningen ger eleverna förutsättningar att kommunicera med språkliga uttrycksformer i olika sammanhang och för skilda syften samt utforska och beskriva företeelser och samband i natur, teknik och samhälle.

Av läroplanen framgår att undervisningen ska ta tillvara elevernas nyfikenhet och ge dem möjlighet att utveckla sitt intresse för och sin förmåga att kommunicera med olika språkliga uttrycksformer på både svenska och övriga modersmål. Undervisningen ska vidare ge eleverna möjlighet att skapa och uttrycka sig genom olika estetiska uttrycksformer. På så sätt ska undervisningen ge eleverna förutsättningar att kunna tänka, lära och kommunicera i olika sammanhang och för skilda syften.⁴²

Granskningen av hur fritidshemmets undervisning främjar en utveckling av elevernas kommunikativa förmågor har inriktats mot följande bedömningspunkter:

- Undervisningen skapar en lärmiljö som uppmuntrar till lek och estetiska uttryck.
- Undervisningen skapar en lärmiljö som uppmuntrar till läsning.
- Undervisningen ger eleverna möjlighet att samtala, lyssna, ställa frågor samt framföra egna tankar, åsikter och argument om olika områden, till exempel etiska frågor och vardagliga händelser.
- Undervisningen ger elever med annat modersmål än svenska möjligheter att använda både svenska och sitt modersmål.
- Undervisningen ger eleverna möjlighet att möta ett innehåll som handlar om digitala verktyg och medier för kommunikation.

Av läroplanen framgår vidare att undervisningen ska bidra till att utveckla elevernas intresse för och kunskaper om natur, teknik och samhälle genom att ge dem möjligheter att utforska, ställa frågor

⁴¹ Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011. Del 4. Fritidshemmet.

⁴² Ibid.

kring och samtala om företeelser och samband i omvärlden. Genom att eleverna får vistas i natur och samhälle ska undervisningen också stärka deras möjligheter att ta del av ett aktivt förenings-, kultur- och friluftsliv i närmiljön.⁴³ Granskningen av hur fritidshemmets undervisning främjar elevernas förmåga att utforska och beskriva företeelser och samband i natur, teknik och samhälle har inriktats mot följande bedömningspunkter:

- Undervisningen ger eleverna möjlighet att utveckla förmågan att lösa problem, bygga och bygga om med hjälp av olika material, redskap och tekniker.
- Undervisningen ger eleverna möjlighet att använda matematik som redskap för att beskriva vardagliga företeelser och för att lösa vardagliga problem.
- Undervisningen ger eleverna möjlighet att reflektera över normer och regler i elevernas vardag, samt hur gemensamma beslut kan fattas och hur konflikter kan hanteras på ett konstruktivt sätt.
- Undervisningen ger eleverna möjlighet till ett innehåll i undervisningen som handlar om barns rättigheter, etnicitet och könsroller.
- Undervisningen ger eleverna möjlighet att utveckla kunskaper om hur de olika val som människor gör kan bidra till en hållbar utveckling.
- Undervisningen ger eleverna möjlighet att möta närsamhällets och föreningslivets utbud av aktiviteter och platser för kultur, fritid och rekreation samt ge eleverna möjlighet att orientera sig i närmiljön.

I skollagen anges att det pedagogiska arbetet vid en skolenhet ska ledas och samordnas av en rektor.⁴⁴ I Lgr 11 framhålls också att rektorn som pedagogisk ledare och chef för lärarna och övrig personal har det övergripande ansvaret för att verksamheten som helhet inriktas mot de nationella målen.⁴⁵ Rektorn behöver skapa tid och utrymme för personalen i fritidshemmet att, enskilt och tillsammans med arbetslaget, planera utbildningen så att denna kan främja elevers lärande och utveckling. När det gäller planeringen är det också betydelsefullt att rektorn ser till att planeringstiden för fritidshemmets verksamhet inte påverkas negativt på grund av att personalen i fritidshemmet också har uppdrag och åtaganden i förskoleklassen eller grundskolan.⁴⁶ Rektorn behöver också leda arbetet med att följa upp och kartlägga i vilken utsträckning utbildningen på fritidshemmet främjar de nationella målen om elevernas lärande, analysera vad eventuella brister kan bero på, och planera och genomföra olika typer av utvecklingsinsatser för att utbildningen i högre grad främjar elevernas lärande och utveckling. Detta arbete ska dokumenteras, och rektorn behöver göra personalen och eleverna delaktig.⁴⁷

Av Skolverkets allmänna råd och kommentarer⁴⁸ framgår att rektorn bör organisera verksamheten så att personalen i fritidshemmet ges utrymme att planera, följa upp och utveckla utbildningen samt föra en kontinuerlig dialog med personalen i fritidshemmet om det dagliga arbetet samt om hur verksamheten kan bidra till ökad måluppfyllelse för eleverna. Rektor bör även organisera verksamheten så att

⁴³ Ibid

⁴⁴ 2 kap. 9 § skollagen.

⁴⁵ Lgr 11, 2. Övergripande mål och riktlinjer, 2.8 Rektorns ansvar.

⁴⁶ Skolverket (2014).

⁴⁷ Skolverket (2014); 4 kap. 4–6 §§ skollagen.

⁴⁸ Skolverket (2014).

den stödjer samarbetsformer och erfarenhetsutbyten mellan personalen i fritidshemmet, förskoleklassen och skolan för att på så sätt kunna skapa ett helhetsperspektiv på elevens utveckling, lärande och utbildning.

Av samma allmänna råd framgår också att rektorn bör se till att fritidshemmets utvecklingsområden identifieras och synliggörs i det systematiska kvalitetsarbetet. Av Skolverkets allmänna råd med kommentarer kring systematiskt kvalitetsarbete för skolväsendet framgår att rektorn bör styra och leda kvalitetsarbete, dokumentera detta kvalitetsarbete, följa upp resultat och måluppfyllelse, analysera och bedöma utvecklingsbehoven samt planera och genomföra utbildningen.⁴⁹

Skolinspektionen har granskat i vilken grad och på vilket sätt rektorn leder arbetet för att främja undervisningen inom områdena språk och kommunikation samt natur, teknik och samhälle. För att bedöma detta har rektorns arbete delats upp i två områden; rektors pedagogiska ledarskap och fritidshemmets kvalitetsarbete. Inom varje område har ett antal bedömningspunkter arbetats fram. Det första området, rektors pedagogiska ledarskap, omfattar följande bedömningspunkter:

- Rektorn har organiserat verksamheten så att personalen i fritidshemmet ges utrymme att planera utbildningen avseende områdena språk och kommunikation samt natur, teknik och samhälle.
- Rektorn för en kontinuerlig dialog med personalen i fritidshemmet avseende områdena språk och kommunikation samt natur, teknik och samhälle.
- Rektorn organiserar verksamheten så att den stödjer samarbetsformer och erfarenhetsutbyten mellan personalen i fritidshemmet.
- Rektorn organiserar verksamheten så att den stödjer samarbetsformer och erfarenhetsutbyten mellan personalen i fritidshemmet, förskoleklassen och skolan.

Inom det andra området, kvalitetsarbetet, har följande bedömningspunkter använts för att granska hur rektorn har organiserat verksamheten så att hen tillsammans med personalen i fritidshemmet planerar, följer upp och utvecklar utbildningen inom områdena språk och kommunikation samt natur, teknik och samhälle på enhetsnivå:

- Rektorn leder och följer upp undervisningen i fritidshemmet inom områdena kommunikation och språk samt natur, teknik och samhälle.
- Rektorn analyserar och beslutar om utvecklingsområden gällande undervisningen i fritidshemmet inom områdena kommunikation och språk samt natur, teknik och samhälle.
- Kvalitetsarbetet är dokumenterat.

Avgränsningar

Granskningsobjekten är fritidshem. De fritidshem som är föremål för granskning har kommunal eller enskild huvudman. Granskningens inriktning innebär ett antal avgränsningar:

- Så kallad öppen fritidsverksamhet ingår *inte* i granskningen.
- Bedömningarna genomförs *inte* på huvudmannanivå utan på enhetsnivå.
- Granskningen har avgränsats till att avse undervisningen för elever upp till och med vårterminen årskurs 3. Elever som går i årskurs 4 och uppåt avgränsas därmed bort.

⁴⁹ Skolverket (2012).

- Granskningen handlar om i vilken grad och på vilka sätt undervisningen och rektorns pedagogiska styrning främjar lärande och utveckling hos eleverna. Granskningen handlar *inte* om att följa upp om eleverna lärt sig och tillägnat sig vissa kunskaper och färdigheter.

Urval av granskningsobjekt

För att få en spridning i urvalet av fritidshem gjordes urvalet i två steg. Först gjordes ett slumpmässigt urval av de skolenheter som har årskurser F–6 i Skolverkets skolenhetsregister. Därefter säkerställdes att det fanns en variation bland de valda fritidshemmen avseende följande tre variabler:

- Fritidshemmens regi: kommunala och fristående fritidshem. Här har en proportionerlig fördelning skett mot fördelningen i riket.
- Kommuntyp: fritidshemmen är belägna antingen i glesbygdskommuner, i förorter till storstäder eller i storstäder.
- Geografisk spridning.

Till granskningen har totalt 24 fritidshem valts ut. Vilka dessa är framgår av bilaga 2.

Tillvägagångssätt

I granskningen har flera metoder för insamling av utredningsmaterial använts. Inför besök på fritidshemmen samlades relevanta dokument in och analyserades. Under besöken intervjuades ett urval av elever, personal samt rektor och observationer genomfördes. Materialet som samlades in på varje fritidshem har sedan bearbetats och analyserats.

24 fritidshem granskades av inspektörer från Skolinspektionens avdelningar i Linköping och Umeå. Besöken genomfördes mellan februari och april 2017. Varje fritidshem besöktes under en och en halv till två dagar.

Insamling av dokument och verksamhetsuppgifter inför verksamhetsbesök

Inför besöket samlades dokument in för att inspektörerna skulle få en första bild av fritidshemmet. Nedanstående dokument och uppgifter samlades in från huvudmän och rektorer:

- Verksamhetsredogörelse med frågor om fritidshemmet.
- Dokumentation av grundskoleenhetens systematiska kvalitetsarbete avseende fritidshemmet.
- Eventuella planeringar av utbildningen.
- Uppgifter om personalens förutsättningar för att bedriva undervisning i fritidshem (elevgruppens storlek, andel av personalen som har grundlärarexamen med inriktning mot arbete i fritidshem eller examen som fritidspedagog med behörighet för att undervisa i fritidshem samt personaltäthet).

Intervjuer

Under besöket genomfördes intervjuer med elever i fritidshemmet, personal som undervisade i fritidshemmet och fritidshemmets rektor.

Elevintervjuerna genomfördes i två könsblandade grupper; en med cirka fem elever från förskoleklass till årskurs 1 och en annan med cirka fem elever i årskurs 2 och 3. Rektorn ombads att göra ett slumpvis urval av elever till intervjuerna och säkerställa att elevernas vårdnadshavare gav sitt godkännande för intervjuens genomförande. Vid respektive intervju informerades också eleverna om att deltagandet i intervjun var frivilligt. Vid några av intervjuerna meddelade något eller några elever att de inte längre ville delta i intervjun och återvände då till sitt klassrum.

Intervjuer genomfördes också med undervisande personal i fritidshemmet. Intervjuerna genomfördes i grupp med cirka fem deltagare. Rektorn ombads sätta samman en grupp med framför allt personal med pedagogisk högskoleutbildning samt representanter från samtliga avdelningar på fritidshemmet. Rektorn för fritidshemmet intervjuades enskilt.

På varje fritidshem har cirka 10 elever, sex personal och rektor intervjuats.

Observationer

Observationer genomfördes på varje fritidshem under cirka en halv dag. Inspektörerna genomförde dels en observation av inom- och utomhusmiljöerna med fokus på lokaler och material, dels längre observationer av hur undervisningen i fritidshemmen genomfördes.

Analys och bedömning

Enkäter, intervjuer och dokumentation har analyserats för varje fritidshem och resulterat i ett beslut och en verksamhetsrapport. Bedömningarna är baserade på det bedömningsstöd som tagits fram för granskningen. Material från intervjuer och dokument har också analyserats av projektledningen och utgjort underlag för denna övergripande rapport.

Generaliserbarhet

Rapporten är en beskrivning av vad som framkommit vid en granskning av kvaliteten vid 24 fritidshem. Resultaten kan inte generaliseras till alla fritidshem då urvalet är litet. Granskningen kan därför inte ses som en nationell lägesbeskrivning.

De resultat som beskrivs och problematiseras i den avslutande diskussionen utgår från den riskbild som lyfts fram inför granskningen samt de förändringar som sker i fritidshem, förskoleklass, grundskola och samhälle. Detta indikerar att mönster och andra viktiga faktorer kan vara användbara även för andra fritidshem och huvudmän än de som granskats.